

DVIJE ŠABLONSKJE ILUSTRACIJE

U počecima novoga vijeka za strogu humanističku historiografiju, za „historiam universalem“, nije tako reći postojao problem ilustriranja i ikonografije. Tim više se to nadalo u tadašnjoj modernoj historijsko-političkoj reportazi, u žurnalističkim letacima, koji su u XVI. stoljeću napose uvelike morali obrađivati najezdu Osmanlija s jugoistoka Evrope, specijalno je pak to bilo poželjno riješiti u prikazima društvenog života, egzotičnih običaja i religije, kao i u opisima vladarskih epoha i ratnih sukoba.

Minijature i ostali crteži kodeksa u srednjem vijeku često su rješavali „curiosa mundi“ na svoj način; po fantaziji je otprilike bio ilustriran Aristoteles, podaci n. pr. iz Diodorosa i sl. groteskno. O samim Hebrejima i Saracenima postojale su maglovite predstave iz „realia“ a tako i netočni prikazi: u slikarstvu n. pr. scene iz Isusova života i smrti po domaćem predlošku, gdje god nešto turbana i elemenata tadašnje šarene hebrejske nošnje, tako i ilustracije života svetih i ugodnika Božjih po liku srednjevjekovne savremenosti. U vrijeme humanizma i renesanse u inkunabulama i poslije u izdanjima antičkih klasika na drvorezima različite su alegorije bile renesansne strukture i zamisli. Drukčije onda nije moglo biti ni s ilustriranjem velikih tadašnjih opasnosti s Istoka, Turaka naime.

U prelazno doba iz srednjega u novi vijek pa i u vrijeme kulminovanja renesanse mnoštvo je prizora u slikarstvu iz biblijske i ostale povijesti sasvim bezbrižno prikazano, tada dakle modernim arhitektonskim scenarijem i kostimom, u stvari XV. i XVI. stoljeća. Tako m. o. Hans Multscher (ca. 1427. — ca. 1467): Isus pred Pilatom; Mantegna (1431.—1506.): Obrezanje Isusovo; Vittore Carpaccio (ca. 1450.—1523. 16.), San sv. Ursule; Albrecht Dürer (1471.—1528.), Soba sv. Jeronima (čisto humanistički interieur), Palma Vecchio (ca. 1480.—1528.): Jakob i Rachel; B. Veronese (1487.—1553.): Našašće Mojsija; Lucas van Leyden (1494.—1533.): Iscijeljenje slijepih; Jan van Scorel (1495-1562.): Maria Magdalena, itd., itd.

A stilski i historijski netočan kostim za igre i sujete iz starog vijeka vukao se napokon na evropskim pozornicama sve daleko do u XVIII. stoljeće, nedostajalo je anti-kvarnog smisla pri oblačenju ženskih antičkih ličnosti u barokne steznike (isp. Boehn, Das Bühnenkostüm. Berlin 1921.)

Nijesu dakle ni spekulantski vašarski nakladnici toga razdoblja kao ni njihovi crtački poslenici brinuli veliku brigu, kako će u efemernim grafičkim izdanjima više

manje publicističkog sadržaja prikazivati Osmanlije i njihovu historiju.

Pored ostalih talijanskih i dr. edicija o Turcima i Turskoj u XVI. stoljeću da spomenem samo Hrvata Bartolomeja Georgijevića ili Gjurgjevića, ni njegovi spisi zasnovani, uostalom, na autopsiji i ličnim doživljajima nijesu mogli biti ilustrirani po indicijama, koje su kolale uz prije napisanu materiju.¹⁾

Još iz 1420. na pr. u Chr. Buondelmontija ima priličan plan Konstantinopolisa u „Liber insularum Archipelagi“ (Bibl. Nat., Paris), no iz 1462. bruxelleska minijatura (Bibl. Arsenal u Parisu) nema vijernosti kostima, a tako je i Tintorettova slika opsade Carigrada (u Duždevoj palači u Veneciji) mnogo slobodna. S druge strane Gentile Bellini (1429.—1507.) dao je plan Carigrada i portrait sultana Mehmeda II. 1479. po naravi (galerija Laynard u Veneciji), a pozvan je bio od sultana i odlično primljen. Bilo je dakle mogućnosti donositi i vjerne prikaze i slike iz života Turaka, jer je bilo i veza i boravka zapadnjaka na osmanlijskim tlima. Međutim još na srednjevjekovnu udešena „Weltchronik“ (1493.) nürnbergskog liječnika Hartmanna Schedla ima u ilustracijama Beograda i Carigrada jednaku naivnu stilizaciju prikaza.

Nego tako je radio i u XVI. stoljeću Sebastian Münster u svojoj „Cosmographia“ (Beschreibung aller Länder, Basel 1544.). To je djelo, istina, postalo popularno upravo sa svojim ilustracijama, ali prva izdanja donijela su ipak samo uobičajene malovrijedne tipove tako, da se je isti drvorez ponavljao nekoliko puta i predstavljao različito. Preokret je nastao istom u obim izdanjima 1550. g., kad su ih opremili baselski „monogrammisti“ vijernijim prikazima gradskih panorama, na-

¹⁾ O Georgijeviću isp. u Radu Jugoslovenske akademije knj. 44. (1878.) Č. Mijatović, Bartolomije Georgijević, Hrvat, pisac 16. vijeka. — Neuspjelo su na B. G. primijenjeni dokumenti što ih je V. Klaić objavio 1911. u „Vjesniku Kr. zem. hrv. slav. dalm. zem. arhiva“ knj. XIII. „Prilozi za životopis Bartola Georgijevića (Gjurgjevića, Jurjevića), pisca o Turcima u XVI. stoljeću“. Isp. dalje o B. G. skoplanski časopis „Јужна Србија“ (1923.) odnosno posebno izdanje i otisak: Б. Георгиевич, Моје робовање и обичаји Турака. Предговор написао др. Фр. Кидрич, превео с латинског Стјепан Орхановић (s mnogo štamparskih grješaka), Скопље, 1924.—1926.

rodnih nošnja i scena iz pučkoga života, pa i jezovitim ilustracijama smaknuća, što je u vezi sa profilom vremena, kada je građanin tražio iz daleka i takve imaginacije u svom zatišju bibliofilstva. Osobito se istaknuo kao Münsterov ilustrator David Kandel.²⁾

Kuriozni način tadašnjega ilustriranja trajnom upotrebom jednih te istih ksilografija za analogne povjesne događaje pruža „Türckische Chronica“³⁾, kojoj je nakladnik knižar Sigmund Feyerabend iz Frankfurta na Majni u svom predgovoru 28. kolovoza 1577. motivirao „tursku pogibao“ onovremene Evrope kao povod ovim riječima: „Und weil von Tag zu Tag Sünd, Schand und Laster heuffig wachsen und Oberband nehmen, wirt Gott der HERR uns zu Erkenntnis der Sünd, zu wahrer hertzlicher Rew und Bus zu locken und zu reitzen verursacht, grausame Wütherich und Tyrannen entstehen zu lassen, denselben jzen mutwihlen ein zeitlang gestatten und zusehen, seine Christliche Kirche in der Furcht und under der Ruthen zu halten, unter welchen Feinden Christliches namens der Tuerckische Wuechterich den fuernembsten und ersten Tittel jm zueignet und zumisset“.

Predgovor je prikazan Melchioru Lorichsu (ca. 1527. — ca. post 1594.), zname-nitom ilustratoru odnosno slikaru, koji je u Tursku pratio 1555. na drugom poslanstvu u Tursku kao i za vrijeme 1556.—1562. carskoga poslanika Ogiera Ghiselina de Busbecq-a (* 1522. † 1592.)⁴⁾

Lorichs je 1559. snimio plan Carigrada i naslikao mnogo vidjene ličnosti,

oko 12 slika turskih sultana, sultaniju Roxolane, persijskoga šaha, mape, panorame i sl.⁵⁾ Međutim Lorichs predstavlja razliku od pomenutih kurioznih crtača čije su ilustracije nakladnici upotrebljavali šablonski; on je nadovezao na Gentile Bellini-ja pa mu slike mogu važiti kao valjani ikonografski izvori historije.

Feyerabend dedičira djelo „Dem Edlen /Ehrenvesten und kunstreichen Herrn Melchior Lorichs zu Flenßburg/ meinem großguenstigen und vertrauten Herrn und Freund“. Istaknuvši historijsko značenje vlasti slavnih potentata, potrebu državnog poretka što no ga organizuju i štite, podvukao je i važnost Božje providnosti koja je u svojoj nedokučivosti šalje i zlo i kaznu ljudskom rodu, u njihove pak godine turski nalet (prema napred netom citiranim riječima), zatim pri kraju naglašuje potrebu saznanja o neprijatelju: das wir, denen solches unglueck auch ubern Nacken schwebt, und allen augenblick zu gewarten, in gleicher fahr so sicher und nachlessig seyn, und nicht wissen, lesen, erfahren oder hoeren, wer dieser Erbfeind der Christenheit, wie er mit den armen gefangenen Christen pflegt omb zu gehen, was er fuer Kriegsruetzung, fuer macht und gewalt, wider uns Christen gebraucht. Welches alles in diesen Büchern unterschiedlich, neben vil andern dingen, welche sehr nutz zu wissen, angezaigt wirt. Bilo je i prije na njemačkom takovih publikacija, no sve su odreda rasprodane, i sad je potreba da se takva edicija obnovi (diß Werck mit neuwen Figuren durch auß gezieret) i dodade još i povijest slavnoga i viteškoga kneza i gospodara Jurja Castriot-a zvanoga Scanderbeg, itd. A posveta djela ide upravo Lorichsu zato:... „Weil ich E. E. treuwes und wolmeinendes Gemueht gegen mir zu jeder zeit gespuert nnd vermerckt /und E. E. solche Geschicht zum theil selbst erfahren/ in dem sielange zeyt in der Tuerckey Personlich gewesen /kan derowegen von solchen sachen besser urtheilen) weder in Schrifften von mir kan dargethan werden“/. Nije napokon uvijek moguće dati velikarna djela, jer i poganski velikani (Xerxes, Artaxerxes, Philippus Macedo, Alexander Magnus) pa i kršćanski vladari i odličnici primali su ne samo „zugeschriebene Buecher oder Verblein, sondern auch oftmals ein geringes Gartenobst, als Apffel, Birn, Rueben, ja auch wol oft ein geringen

²⁾ Hartzsch, Sebastian Münster. Leipzig 1898.

³⁾ Türckische Chronica. Wahrhaftige eigentliche und kurtze Beschreibung der Türcken Ankunfft, Regierung, Königen, und Keysern, Kriegen, Schlachten, Victorien und Sigen, wider Christen und Heyden. Von Emptern, Befelchs und Kriegsleuten der Türckischen Soldanen und wie man wider den Türcken kriegen sol. Item:... (Franckfurt am Mayn MDLXXVII) — Tekst je priredio Magister Heinrich Müller skupivši mnoge autore, m. o. i humanista Aventinusa.

⁴⁾ Busbecq je napisao i 1581. izdao: Itinera Constantinopolitanum et Amasinum, poslije pod naslovom: Legationis Turcicae Epistulae IV. Djelo je doživjelo neko 20 latinskih izdanja u XVI. i XVII. stoljeću, a onda još 1740. u Baselu, te je i prevedeno na njemački, češki, flamanski, španski i engleski jezik. Isp. Forster & Daniell, Life and letters of Ogier Giselin de Busbecq, 2 vol. (1881). — Viertel, Busbecks Erlebnisse in der Türkei (1902).

⁵⁾ Isp. faksimilirano izdanje „Konstantinopel unter Sultan Suleiman dem Grossen“... (nach der Handzeichnung des Künstlers in der Universitäts-Bibliothek zu Leiden) ed. E. Oberhummer. München, 1902.

Wassertrunck, nach gelegenheit, von armen geringen Leuten Gnedigst vermerckt, und ober das mit froelicher reichlicher begnadung angenommen und vergolten haben". I ako je nakladnik raspoložen da Lorichsu prikaže veće i korisnije edicije, zasad ga moli, da primi ovu posvetu svog vijernog starog sluge i prijatelja, koji je medutim slikovnu opremu, za koju je jedan Lorichs bio najmjerodavniji, na mnogo mjesta spro- vodio apsurdno i u neskladu s rigoroznošću svoga umjetnički i moderno nastrojena patrona.

verwüestet, onder dem schein, als solte es wider die Feind und Auffrühren des Key- sers zu Constantinopel gelten. Endlich hat er (t. j. Amurath I, sultan 1362—1389.) Phi- lopoli eyngenommen, und die herrliche wolerbawte Statt Andrinopoli (t. j. 1371). Sich ferner gewandt nach Seruia, alle Landt und Königreich in einen sehr grossen schrecken und forcht bracht durch seine grauwsame wütereij und schaden so er geübt, durch welches der König aus Seruia, Lasarus Despotus und Marcus, ein Fürst der Bulgareij, neben

Na fol. 6. nalazi se slika dvaju glavo- sjeka ispred navodne turske džamije i dvaju sarkofaga te s lijeva komisije turskih funkcionara sa sultanom Muratom na čelu, koja pribiva poslu dželata. Crtež je signi- ran monogramom I A.⁶⁾ a iz konteksta na toj strani razabira se da ilustracija treba predstaviti uglavnom smaknuće srpskoga kneza Lazara. Tekst izlaže kursorno partije otomanske povijesti ovako: „Als sie (t. j. Turci) nun hinüber (t. j. u Evropu) kommen, haben sie sich in drey hauffen getheilt, und gantz Greciam durchstreiff, Gallipoli erobert und geplündert, auch was sonst für Stett an der enge daselbst am Meer ferner gelegen, alles verheert, jnen daselbst Schiff, Kriegsleut, Rossz, Prouiandt, und was sonst dienlich zu jrem vorhaben seyn mochte, aus Asia in Greciam verschafft, und in vorraht geschickt und bereitet. Ist also der hauff bald gross worden, haben alles verheeret, geplündert, und

andern grossen Herren und Rittern in Al- bania, verursacht worden wider jn sich auff's neuw zu verbinden, und dem Türcken, widerstandt zu thun. Wiewol sie nun eine grosse macht versamlet, darmit sie dem Türcken wol hetten können abbrechen, und auch bald darnech zusammen gestossen, und mit einander geschlagen, so sind doch durch unordnung die Christen getrennt, und erbermlich erlegt, und jrer viel in kleine stück gesebelt worden. In welcher Schlacht (t. j. na Kosovu 1389.) der herr Despotus gefan- gen, und darnach aus befehl des Amuraths getödtet worden Aus dieser ursachen hat einer aus Seruia (t. j. Miloš Obilić), der des Türcken Leibeigen Knecht gewesen, und über den Todt seines Erbherrn Despoti aus Seruia sehr unwillig und bekümmert, jm getrost, und mit ern- stem gemüt gantzlich fürgesetzt, seinen Erbherrn widerumb an Amurath, dem Tür- ckischen Koenig, zu rechen, in hoffnung, wie es jm darüber gehen wuerd, dadurch einen ewigen Namen zu erlangen und zu bekommen. Und als er der zeit geramet,

⁶⁾ J. Amman? 1562. izradio drvorez o poslanstvu sultana Sulejmana u Frankfurtu na Majni.

und seine gelegenheit ersehen, dass er mit dem Keyser Amurath allein gewesen, und seiner wol mechtig seyn kundte, hat in ubereylet, unversehens angefallen, bald sibem tödtliche stich mit einem Dolchen in Leib gethan, und seinen Herrn also widergerochen. Dieser Amurath hat regiert drey und zwentzig jar, ist erwürgt im jahr unseres Herrn Jesu Christi, tausend, drey hundert drey und sibentzig (sic!), als Georgius der eilffte des Namens Bapst, und Wentzelus Römischer Keyser, gewesen Petrus in Castilia, und Johann der Barstart in Portugal regiert haben“.

sultana Bajazeta II. (1446—1512.) i slučaj njegova rivalstva s bratom Džemom (fol. 23.), potom sa Sulejmanom opsadu otoka Rhodos⁷⁾ (fol. 47.) i zatim za tursko osvajanje Golete kod Tunisa sign. a. 1574. na fol. 60.

Sve su slike, uostalom, u ovoj i narednoj ediciji prilično po fantaziji i nevijerne; na f. 37. gozba (Pancket) sultanova renesansno je zamišljena sa visokim stolom i stolicama, bitke i sukobi šablonski, opsade, ulične sječe, susreti, viteške kavalkade, itd. toliko općeno da su ilustracije mogle pristati i za neku staroklasičnu, antičku histo-

No već na fol. 19. (to je na drugom arku!) isti je drvorez, koji je poslužio kao ilustracija mučeničke pogibije srpskoga kneza Lazara, sada upotrebljen za ilustraciju, kako je Mehmed II. dao smaknuti trapezuntskog cara imenom David! Slika se dalje ponavlja, i na trećem arku, na fol. 34., pogiba i Costagelu, vojskovođa kapadokijskoga vladara u vrijeme naleta sultana Selima u istom predočenju poput srpskog Lazara i trapezuntskog Davida. Autoru i izdavaču bilo je očito stalo da proslijede tursko tipiziranje, a i dobronamjerni ondašnji čitalac morade to primati po modi i maniri. Tako je bilo i s nizom ostalih tipičnih slika. Fol. 43. opet ima pomenutu sliku glavosjeka: bivšega Amurata i Mehmeda sad nominira sultan Selim, a žrtva je Junuz (Janus!) baša, janičarski poglavar u Kahiri kažnjen za izdaju. Na fol. 56. predstavljeno je opet istim drvorezom smaknuće kralja u Adenu, u vrijeme pohoda sultana Sulejmana Veličanstvenoga. U sve za pet različnih slučajeva a za razmak od ca. trinaest decenija jedna te ista ilustracija u istoj knjizi.

Sličnu ulogu morade izigrati i drugi ovdje predočeni kliše. Ponajprije za doba

riju. Vladari su i paše tako reći jedne fizionomije, na jedan kalup. Sultani su tek pomalo preinačivani, en fas i u profilu, tek po koja crta, brk, a začudo su često izostale brade (u naravi i te koliko postojeće). Negdje je na turban pričvršćena plereusa, sultan prikazan sjedečke ili stojeći, neki s leđa s napred okrenutom glavom, negdje ima u desnoj, negdje u lijevoj ruci štit, žezlo, buzdovan, nadžak, itd., itd.

U ovom je djelu još spomena vrijedna bilješka (fol. 72) Von den Sprachen die an des Türckischen Keyser Hof geredt werden... Iza turskog i arapskog navodi se jezik južnih Slovjena: „Die dritt ist die Sprach der Slavonier, welche bey den Janitzehern üblich und gebreuchlich, dann sie wirt geachtet für die uberflüssigste Sprach zu der gantzen welt, under allen den Sprachen die geredt werden“. (Na četvrtom je mjestu grčki jezik.) Vrlo je dakle snačajna izjava njemačkog skriptora o slovjenskom idiomu, a moguće da ju je zasnivao m. o. i na podatku koji pruža

⁷⁾ Isp. za XV stoljeće: C a o r s i n i, Obsidionis Rhodiae Urbis Descriptio. Ulm, 1496

jedna bilješka B. Georgijevića, kada govori o rasprostranjenosti slovjenskoga idioma („Isti jezik upotrebljavaju i Turci koji žive na dvoru svoga cara i u slovjenskim zemljama“).⁸ U latinskom pak dalje citiranom izdanju iz 1578. (p. 35.) za potvrdu te verzije navode se i tri natpisa Sulejmana Veličanstvenoga u počast oca svog Selima, u turskom, grčkom i slovjenskom, Tabula epigraphica, ad sinistram vero lingua Sclauonica:

*Te semel aduersus peccantem mitis haberi
Ne studeas, poena vindice tutus eris.
Protinus ense recidendum, patrescere si quid
Incipiet, Clemens Rex male sceptrā gerit.
Adveniam facilis peccanti porrigit ansam,
Qua se sustentans ad noua damna ruat.*

Na str. pok. 42. u poglavlju „Lingua in Aula turcica usitata“: „...Post Turcicam reliquis praepollet, Arabum atque Aethiopum lingua, eo quod Alcoranum ea lingua conscriptus sit. Tertium locum obtinet Illyrica, Janizaris maxime in usu, quae etiam copia sua omnes alias orbis terrarum linguas excellere iudicatur. Haec succedit lingua Graeca Constantinopoli inter ciues, & Perae, adeoque per totam Graeciam usitata...“

Poduzetni i promećurni Feyerabend već je 1578. izdao opet još omašnji „turcištički“ folijant na latinskom jeziku s predgovorom posvećenim velikom vojnom stručnjaku Lazaru baronu Schwendi kod kojega se u vrijeme Karla V. izvježbao i Feyerabendov rođak Sebastijan. Ova „Turcica Historia“ (ili u II. tomu sed nunc a mendis repurgata concinnis Figuris illustrata)⁹ u tri toma sadrži u I. od Filipa Lonicerā napisane monografije „Turcorum origo, Principes & imperatores, usque ad Selimum II“, „Militarium apud Turcos officiorum expositio“, zatim: „Mahometicae Leges, Religio, vita: Aulæ item Turcicae apparatus, & Castrorum, rei. militaris ratio: Narratio item de Baiezethis filiorum seditionibus: omnia ex diversis autoribus collecta, & latine exposita; onda: Turcicarum rerum Epitome, quomodo captiui Christiani distrahantur, & ab Imperatore Turcico caeterisque Turcis tractentur: ex Bartholomaeo Georgieviz descripta, ab eodem Lonicerō. Accessit Johannis Aventini liber, in quo percensentur, causae miseriarum, qui-

⁸) Skopljanska posebna edicija 1924.-1926., str. 54.

⁹) Bez ilustracija su n. pr. monografije Caelii Augustini Curionis „Saracenicæ Historiæ libri III“ (Basileae 1567.) i J. Leunclaviusa „Anales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti“ (Frankfurt 1596.) i m. dr.

bus Christiana Respublica premitur, Turcicaeque saevitiae reprimendae ratio declaratur. 2. tom ovih „Turcica“ sadrži rukovjet prinosa razliĉnih auktorā, kao P. Kallimaha o porazu kod Varne (t. j. 1444.), tu n. pr. na p. 2. u poglavlju „Legatorum Ungaricorum ad Regem Poloniae Oratio“ ima slika audiencije pred turskim sultanom.

De Capta Constantinopoli, Aut. Leonh. Chiensi, Mitylenaeo Episcopo; De Capta Nigroponto, incerto auctore; De Pugna Turcorum & Venetorum ad Sontium amnem, Autore Sabellico; De Bello Rhodio, Autore Jacobo Fontano; De Bello Pannonico, Autore Melchiorē Soitero a Vinda; De capta Naxo insula, Autore Johanne Crispo; De vastato Ungariae regno, Autore Johanne Martino Stella. Treći pak tom sadrži dvije rasprave iz pera Marina Barletiusa (sacerdos Scodrensis!) a) Georgij Castrioti, Epirotorum Principis (qui propter egregiam virtutem Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit), vita, mores, resgestae, b) Scodrae urbis expugnatio.

Lonicerus je svoje kompilacije odnosno doslovne prevode zasnovao na prijašnjim traktatima n. pr. Laonicusa Chalcondyla i dr., a napose na prevodu iz talijanskoga na njemaĉki štono ga je „ante annos aliquot feliciter transtulit Clarissimus vir Henricus Müllerus, jurisconsultus“. „Nos — kaže Lonicerus — paucis circa principium additis, ut ordo historiae esset planior eadem ex variis autoribus excerpta, latino idiomate lectori beneuolē exhibemus“. Ali i druga je knjiga italijanskoga porijekla, napisao ju je Đenovežanin Antonio Manauin, a preveo je pomenuti Müller na njemaĉki (non minore cum laude quam superiorem transtulit). A napokon je i Lonicerus nešto saĉinio što je ĉuo od izvjesnog Đenovežanina, koji je nekoliko godina sproveo meĊu Turcima (quem laborem nostrum ut candidi animi beneuolentia quisquis in eum inciderit amplectatur enixe rogamus).

Priopćeni drugi kliše iz pomenutog Feyerabendova nakladniĉkog djela iz 1577. pod naslovom „Türkische Chronica“ korisno je upotrebljen i 1578. za latinsku sliĉnu njegovu citiranu ediciju „Chronicorum Turcorum... tomus secundus“ u redakciji Filipa Lonicerusa na str. 90. u traktatu „De urbis Constantinopoleos iactura captivitateque... Leonardi Chiensis humilis Theologiae professoris, Mitylenaei Archiepiscopi, Historia“. Ista slika služi onda i u VIII. knj. Barletiusa „De vita & gestis Scanderbegi“ na str. 139., pa u knj. X. na str. 178., te u XIII. p. 225., ali i prvi kliše onog glavosjeka, koji je poslužio za ilu-

straciju smaknuća kneza Lazara i dr. nije ni kod Barletiusa ostao neiskorišćen. Priopćen je na str. 196. (XV. knj.) i to upravo za tipično, razložno ilustrovanje praklike otomanskih sultana sa pobijedenim i zarobljenim vladarima, u partiji „Vita, mores, ac facinora Mahumetis“ (t.j. II.): „... Hic est Mahumetes ille, qui regnandi cupidi-

tate fratrem iugulavit. Rascianos Principes, Regem Bosnae perfide obrunavit, cognatos partim im seruitutem & captivitate traxit, partim luminibus priuavit, aut aliqua corporis mutilavit“ (p. 197.). Tako je napokon taj kliše mogao ilustrovati i smrt Stefana Tomaševića, posljednjega kralja Bosne.

Dr. Josip Matasović

KAVE-DORT-OPAŠLI — KAVE-SULTANE-SI

Semantika, proučavanjem značenja reči, uvodi nas u psihološke niti asocijativnih veza, često prikrivene, pa nam tim putem daje mogućnosti da zagledamo i u značaj izvesnih kulturnih pojava i ustanova kao i na njihov odjek u stvaralačkom dinamizmu narodnoga jezika. U ovome slučaju zanimljivo je navesti dva izraza zabeležena u Skoplju, kod lica koja govore skopsko-crnogorskim (starim skopljskim) tipom govora srpskog odnosno hrvatskog jezika, a ne i turski, ma da znaju poneku tursku reč. To su izrazi *kave-dort-opašli* i *kave-sultane-si*.

Želeći, u jednoj trgovačkoj radnji, da me počaste kavom, sopstvenik naručuje da se donese *kave-dort-opašli*, naglašavajući reč *dort*. Na moje pitanje kakva je to kafa, on mi odgovori, sasvim ozbiljno, da to treba da bude najbolja kafa i najlepše pripremljena. On je u svesti imao sintetično značenje, i tek na moja dalja pitanja ulazio je u analizu, odgovorivši da *dort* turski znači „četiri“, a da je *opaš* dijalekatska reč (iako tuđica) koja znači „rep“. Tek tada se zasmejao, začudio, i zapitao on mene „kako to — kafa sbs četiri opaši?“ Njegovo sintetično osećanje za izraz bilo je pokolebano, hteo je da se izvinjava da se tako kaže kad nekoga žele naročito počastiti a da nije zlo mislio, i tek na moje objašnjenje ovoga izraza umirio se, povrativši (sada svesno) ovome izrazu njegovu sintetičnu vrednost.

Objašnjenje ovoga izraza nalazi se u jednoj tituli turskih veledostojnika. Reč *paša*, poznata u našem jeziku kao turcizam, glasi u turskom *paša*, u persijskom *baša*, od izraza *pad-šah* „gospodar“, koji se u toj formi zadržao i širio — *padišah*, *padiša* sa značenjem „vladar pravovernih“, „sultan“. Zanimljivo je da je taj izraz dobio, u Guđeratiju, značenje bakarnog novčića, slično prenošenju značenja kad reči *gazeta*, koja je označavala novčić a zatim list („novine“) koji se po cenu tog novčića kupovao; u francuskom argou znači „bik“. U hijerarhiji turske vojske bio je diferenciran odnos između vojnih zapovednika od vremena sultana

Mahmuda II, i to: *liwa-tughlu-paša* — *bir-tuglija* u rang u brigadnoga đenerala, *ferik-tughlu-paša* — *iki-tuglija* u rang u divizijskoga đenerala i *üç-tughlu-paša* — *üç-tuglija* ili *mušir* u rang u maršala (General-feld-marschall) ili armijskoga đenerala, glavnog vojskovođe. Ove titule behu tada upravo vojničke, i u sebi nose oznaku simvola toga dostojanstva, to je *tugh*, reč (koju nalazimo i u Karagićevu rečniku sa objašnjenjem „der Rossschweif, als Ehranstandarte der türkischen Paschen, insigne caudae aquinae: паша од двара“. Konjski rep, nošen na koplju, slično rimskom orlu (aquilla), bio je znak dostojanstva i moći mongolskih vojskovođa, pa je otuda prešao i Turcima.

Izraz *Rossschweif bei den Türken* nalazi se i u Курцбекову речнику (Нѣмецкѣй ѣ сѣрбекѣй словарѣ. Wien, 1791, Auf Kosten Joseph Edlen von Kurzbeck) sa objašnjenjem *бѣнчѣкъ*, и са примером „Ein Pascha von zweenen Rossschweiften, паша двобѣнчѣжнѣй“, а овај пример се поклапа са примером из Вукова речника, који га је и узео из Курцбекова речника.

Ovi izrazi za odnos u vojnoj hijerarhiji prenošeni su i na druga dostojanstva, i to ne prema položaju, već prema stepenu u hijerarhiji. Docnije ove titule su mogle biti davane i nečinovnicima, upravo kao znak dostojanstva, — kome se značenju očuvao trag u našim izrazima to je pravi *paša*, živi kao *paša*, napravio se *paša*, razuzurio se kao *kakav paša*. Prema ovome sasvim je razumljivo da je izraz *kave-dort-opašli* imao da znači kafu za vrlo velikog *gospodina*, kafu najbolju, pri čemu je reč *tugh* — *rep* zamenjena dijalekatskom reči *opaš*. Ipak potrebno je objasniti prisustvo reči *dort*. Kako su u stvari postojala samo tri stepena, označena jednim repom, dvama i trima repovima, onda je jasno da ovaj izraz nije upravo prenet iz administrativnog rečnika, nego tu ima i nečeg tvoračkog u vidu hiperbolisanja: označujući *gospodstvo* i *dostojanstvo* veće no ono koje ima *paša* u rang u *mušira* — *maršala*.